

Передумови зародження

авторського права в *jus civile* Стародавнього Риму

М. О. Іванова

аспірант відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Стаття присвячується розгляду передумов виникнення авторського права і першим згадкам про твір в юридичній системі Стародавнього Риму. В основі статті лежить аналіз змісту Дигестів Юстиніана, зводу цивільного права та інституцій Гая. Розглянуто процес розвитку юридичної думки щодо права власності на твір автора, як невід'ємної частини речового права.

Ключові слова: передумови розвитку авторського права, право Стародавнього Риму, кодекс Юстиніана, інституції Гая, дигести давньоримських юристів, цивільне право, звід римського цивільного права, речове право, право на твір.

Стаття посвящается рассмотрению предпосылок возникновения авторского права и первым упоминаниям о произведении в юридической системе Древнего Рима. В основе статьи лежит анализ содержания дигестов Юстиниана, свода гражданского права и институций Гая. Рассмотрен процесс развития юридической мысли в отношении права собственности на произведение автора, как неотъемлемой части вещного права.

Ключевые слова: предпосылки развития авторского права, право Древнего Рима, кодекс Юстиниана, институты Гая, дигесты древнеримских юристов, гражданское право, свод римского гражданского права, вещное право, право на произведение.

This article considers the prerequisites of copyright and the first mention of the artwork in the legal system of ancient Rome. At the core of the article is the analysis of the content of code of civil law, digests and Guy institutions. Has been developed a legal opinion about authors ownership of the artwork, as an integral part of property law.

Keywords: prerequisites for the development of copyright, Ancient Rome law, Justinian Code, Guy institutions, Roman lawyers digests, civil law, set of Roman civil law, property law, right for art.

Як відомо, авторське право є інститутом цивільного права, внаслідок чого, не можемо розглядати їх історію та передумови виникнення роздільно. Римське право стало прообразом і основним джерелом сучасних правових систем, а також заклало міцний фундамент у формування романо-германської правової сім'ї. Формально, як такого, авторського права в системі римських правових навчань не існувало, проте у змісті дигестів римських юристів вже були згадки про картини, скульптури і книги, як про предмети, підвладні речовому римському праву.

Jus civile в Стародавньому Римі, в першу чергу, складалося з громадських відносин, які закріплювалися у формі звичаїв і сакральних уявлень. Однією з перших згадок про римське звичаєве право є звід законів дванадцяти таблиць (лат. *Leges duodecim tabularum*), який відноситься до V ст. до н. е. [1; 5].

Мистецтво Стародавнього Риму стрімко розвивалося після II ст. до н. е. завдяки грецькій скульптурі, яка з'явилася згодом після захоплення римлянами грецьких міст.

До цього глиняні або бронзові скульптури (перша статуя богині родючості Церери в Стародавньому Римі була від-

лита з бронзи на початку V ст. до н. е.) цінувалися більше за портретну схожість, а не за художню естетику. Проте мистецтво інших народів (трофейне) вважалося гідною нагородою переможцю та мало виховну мету, а також ставало надбанням славної історії.

Крім скульптури, розвивалася і література, де основне місце відводилося поезії, сатири і викладеним на папері ораторським текстам, що належать філософам і правознавцям.

Давньоримські автори вважали свою працю результатом божественної волі, а тому не претендували на авторську винагороду. «У римської правосвідомості існувала не літературна власність, а власність на кожен окремих екземпляр літературного твору, на манускрипт, як на тілесну річ, що має цінність у своїй якості речі, а не свого розумового змісту» [2].

Стародавній Рим був рабовласницькою республікою, а тому говорити про право авторства, що виникало, наприклад, у раба, – було неможливим. Більше того, займатися мистецтвом було негідно, оскільки воно вважалося низьким ремеслом для римського громадянина [4].

Г. Еберс наводить приклад цікавого інциденту, пов'язаного з визнанням авторства в Стародавньому Римі за часів правління Публія Елія Траян Адріана. Поллукс був молодим скульптором, таланту якого заздрив його власний вчитель Паппій, який смів видавати твори учня за власні. Паппій звинуватив свого учня в крадіжці, і талановитого скульптора засудили на тривалий термін. Для того, щоб викрити Паппія у плагіаті та несправедливому визнанні авторства на свої скульптури, Поллукс після звільнення створив для імператора Адріана статую Антіноя (імператорського фаворита, який загинув в 130 р. н. е.). Побачивши високий професіоналізм роботи, Паппій був викритий в плагіаті і обсви-

станий своїми сучасниками за наклеп і брехню [9].

Одним з найбільш об'ємних і значущих джерел римського права можна сміливо назвати Дигести Юстиніана (лат. *Domini nostri sacratissimi principis Iustiniani juris enucleati ex omni vetere jure collecti Digestorum seu Pandectarum*).

Юстиніан був не тільки одним з найвидатніших монархів пізньої античності (527-565 рр.), а й реформатором в галузі римського права, який поставив перед собою завдання компіляції старих імператорських конституцій і доведення їх до вимог свого часу.

Таким чином, в лютому 528 р. н. е. була створена особлива комісія, яка повинна була опрацювати новий кодекс, виключивши все віджиле, відмінне і те, що не відповідає сучасності. Комісії дозволялося об'єднувати конституції в один документ, уточнювати і змінювати текст. Через 14 місяців після створення комісії, 16 квітня 529 р. н. е., набув чинності *Codex Iustiniani*, що складається з 12 книг, які ділилися на окремі імператорські постанови (лат. *leges* або *constitutiones*) [13].

Дигести входили в *Corpus juris civilis*, що включав також 4 томи інституцій та *Codex Iustiniani*.

В основі дигестів, які склалися з 50 книг, були витяги з 9000 творів, наданих у формах *caedere* («складати позови і угоди»), *agere* («вести справи в суді») і *respondere* («давати відповіді»).

Таким чином, Дигести об'єднали в собі:

- твори, які є коментарями Ульпіана до творів Сабіна;
- твори по цивільному праву – Дигести Юліана;
- твори, що відносяться до едиктів преторів – Дигести Цельса і Марцелла, праці Ульпіана (представник напрямку природного права, етимологічно вивів *jus* з слова *justitia* (справедливість)),

Павла, Модестіна і Гая (автора знаменитих інституцій);

- твори Папініана, Павла, Сцеволи та інші твори практичного характеру (відповіді на питання з проблем цивільного права) [10].

Юстиніан в указі, що передує «Дигестам», висловився таким чином: «ми приступили до загального і повного виправлення права, щоб зібрати та виправити всі непорушні римські узаконення і включити в одну книгу численні розрізнені томи авторів» [12].

Безумовно, такий крок мав допомогти суду, який, у свою чергу, користувався правовим становищем *Jura novit curia* (з лат. «суд знає закони»), суть якого полягала в тому, що судді були вільні самі вибирати, які закони слід застосувати для вирішення розглянутого спору.

Незалежно від відсутності або наявності посилянь від зацікавлених сторін на закони, що відносяться до цієї справи, суд незалежно ні від кого визначав, які закони повинні бути застосовані для вирішення спору. Безперечно, найчастіше суддям доводилося розглядати спори про порушення приватних майнових прав, тому що оборот торгівлі рабами і товарами поступово збільшувався.

Jus privatum регулювало відносини приватних осіб між собою і в інститутах, пов'язаних з виробництвом, обміном речей і послуг. Приватне право поділялося на комплекс майнових (з приводу речей) і особистих прав (абсолютних, невідчужуваних) [15].

Перші роздуми на тему речового права щодо творів мистецтва починають чітко виявлятися в інституціях Гая, одного з п'яти юристів (Гай, Ульпіан, Папініан, Павло і Модестін), *responsa* яких були обов'язкові для суддів [7].

Гай жив при Адріані і був одним з найвпливовіших римських юристів, в спис-

ку найбільш затребуваних робіт давності якого були:

- коментар до Законів дванадцяти таблиць;
- трактат про преторське право;
- Institutiones.

Власне, Інституції Гая і послужили одним з головних джерел для складання Corpus juris civilis і були науковим посібником для вивчення римського права. Гай ділив речі на тілесні, які можна сприймати дотиком (corporeales), і безтілесні (incorporeales) [11]. Однак, в числі прикладів res incorporeales, Гай не згадує право власності, показуючи, що римські юристи не розрізняють право власності на річ і саму річ, внаслідок чого, право власності на річ потрапляє у них в категорію res corporeales [6].

Наприклад, передачу власності на книги або картину Гай трактує так: «... з тієї ж причини прийнято правило, що якщо хто-небудь напише на моєму папері або на моєму пергаменті, хоча б навіть золотими літерами, то все-таки написане моє, на тій підставі, що букви поступаються паперу або пергаменту. Якщо я вимагатиму книг і пергаментів і не заплачу витрат написання, то моя претензія може бути усунена за допомогою заперечення про обман.

Але якщо хто-небудь намаює на моїй дошці, наприклад, картину, то застосовується інше правило; саме в цьому випадку прийнято більшістю, що дошка у ставленні до картини є побічна річ; однак цю протилежну думку насилу може бути виправдане. Звичайно, якщо ти в той час, коли дошка в моїх руках, будеш вимагати передачі картини в (власність), не заплативши вартості дошки, то згідно з цим правилом я можу відсторонити твої вимоги запереченням про обман; але якщо ти володієш картиною, то з цього випливає, що мені надається проти тебе аналогічний позов; якщо я в цьому випад-

ку не сплачу витрат живопису, то ти будеш мати право відсторонити мене запереченням злого умислу, аби тільки ти володів сумлінно; очевидно і те, що якщо ти або хто-небудь інший викрав дошку, то я можу користуватися позовом про крадіжку» [3].

Із цих роздумів, описаних в Institutiones, можемо чітко побачити, що римляни починали вирішувати спори на право власності на «твір», хоча і в загальній формі [8].

Згадки про авторство існували вже в античності, хоча і не були оформлені юридично. Безумовно, складно говорити про авторське право в епоху, коли людська особистість не є вільною і цінною [14].

Не дивлячись на те, що вже в той час були претори, що захищають у своїх навчаннях свободу особистості і виступають за рівність, надану всім людям природою (inter nos cognationem quandam natura constituit), авторське право не могло формуватися у рабовласницькій державі.

Права надавалися лише вільним людям, і одним з основних завдань римського приватного права було закріплення за рабовласниками необмеженої можливості експлуатувати своїх рабів [6].

Отже, перші міркування про авторство існували вже в античності, навіть попри те, що в документах не зможемо знайти договори про відчуження авторських прав, згадок способів їх захисту або відповідальність за порушення.

Формальне визнання авторських прав в Стародавньому Римі було неможливим, воно б порушило природний хід історичного розвитку та правової думки.

Однак, як бачимо з Інституцій Гая, які на сьогодні є унікальною пам'яткою повноцінної системи давньоримського права, перші, хоч і зовсім малопомітні рухи в бік авторського права були зроблені вже в ті часи.

Список використаної літератури

1. Хрестоматия по истории Древнего Рима / Под ред. д-ра ист. наук С. Л. Утченко. – М., 1962. – 675 с.
2. Канторович Я. А. Авторское право на литературные, музыкальные, художественные и фотографические произведения. – Петроград, 1916. – С. 126.
3. Гай. Институции / Пер. с лат. Ф. Дидинского / Под ред. В. А. Савельева, Л. Л. Кофанова. – М. : МАУП, 1997. – 368 с.
4. Покровский И. А. История римского права. – СПб., Издательско-торговый дом «Летний сад», 1999.
5. Зайков А. В. Римское частное право в систематическом изложении : учеб. /А. В. Зайков. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2012. – 480 с.
6. Новицкий И. Б., Перетерский И. С. Римское частное право. – М. : МАУП, 2001.
7. Гражданское право : в 4-х т. / Под ред. Е. А. Суханова. 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2008. – 720 с.
8. Дождев Д. В. Римское частное право : учеб. для вузов / Под ред. члена-корр. РАН, проф. В. С. Нерсесянца. – М. : Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1996. – 704 с.
9. Перетерский И. С. Дигесты Юстиниана. Очерки по истории составления и общая характеристика. – М. : Госюриздат, 1956. – 131 с.
10. Гримм Д. Д. Лекции по догме римского права : учеб. – М., Издательство «Зерцало», 2003. – 496 с.
11. Дигесты Юстиниана : в 8 т. / Отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2002-2006.
12. Кодекс Юстиниана // Большая советская энциклопедия : в 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1969-1978.
13. Римське право // Юридична енциклопедія. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія імені М. П. Бажана», 2003. – С. 322-323.
14. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.